

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2001, C. 4, s. 11, ss. 133-146.

Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddîn es-Sîvâsî (860/1455) ve Tefsiri

Bahattin DARTMA*

ABSTRACT

Şihâbuddîn es-Sîvâsî is an interpreter of Anatolian. He lived in Sivas and Ayasluğ (known as Selçuk) during the autonomy of the states in Anatolia and in the establishment of the Ottoman Empire.

He is one of the rationalistic interpreters of that time. His interpretations, being at least medium length, clear and rationalistic, were written like a text book.

Şihâbuddîn es-Sîvâsî, influenced by Beğavî, Zemahşerî and Semerkandî, also influenced some interpreters such as Ebüssuûd, İsmail Hakkı Bursevî and Lütfullah Erzurûmî.

In line with the knowledge of interpretation so fair, Şihâbuddîn es-Sîvâsî in the Ottomans, as an independent interpreter, ignored re-interpretation, elucidation/haşiye, partial/selected interpretation and abstract studies.

Şihâbuddîn es-Sîvâsî's this rationalistic interpretation have some different aspects compared with those classical ones.

Key words: Sîvâs/Sîvâsî, Anatolian states, the Ottomans, rationalistic interpretation, interpretation/interpreter, re-interpretation (haşiye), partial/selected interpretation (talik), abstract (telhis).

---

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı.

1. Hayatı:

Nesebi ve doğum yeri hakkında hayatını anlatan kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadığımız Şihâbuddîn es-Sîvâsî'nin asıl adı, Ahmed b. Mahmûd'tur.¹ Bursalı Mehmed Tâhir, "Sivaslıdır"² derken diğer kaynaklar, "Sivaslı birinin kölesi"³ olduğunu belirtmektedirler.

Ayasluğî, daha ziyade ise Sîvâsî nisbesiyle tanınmış olup kendisine "Şihâbuddîn" lakabı verilmiştir.⁴ İlgili kaynaklarda da umumiyetle "Şihâbuddîn es-Sîvâsî" şeklinde lakabı ve meşhur olan nisbesiyle zikredilir. Halen medfun olduğu bugünkü İzmir iline bağlı -eski adı Ayas (u) luğ olan- Selçuk ilçesinde halk arasında ise, "Şihâbuddîn Dede" diye anılmaktadır.

Sîvâsî, Sivas'ta henüz köle olduğu bir dönemde ilme yönelmiş, küçük yaşta âlet ilimlerini elde ettikten sonra, devrin ileri gelen âlimlerinden ulûm-i âliyyeyi tahsille de akranları arasında temâyüz etmiştir.

İlim tahsilini bitirmesinin ardından, Zeyniyye tarikatının kurucusu olan Zeynuddîn el-Hâfî (v. 838/1434)'nin⁵ halifelerinden Şeyh Mehmed Efen-

-
- 1 Müstakîm-zâde, Süleymân Sa'duddîn, *Mecelletu'n-Nisâb fî'n-Nesebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü, No. 628, varak, 267a; *Kâtib Çelebi*, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, (Hazırlayanlar, Şerafettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge), İstanbul, 1971, II, 1185.
  - 2 Bursalı Mehmed Tâhir b. Rifa'at, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 90; aynı müellif, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulemâ Şu'arâ Müverrihin ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir, 1324, s. 16, 17.
  - 3 Taşköprü-zâde, İsmâuddîn Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (Neşreden, Ahmed Subhi Furat), İstanbul, 1985, s. 31; *Mecdi Efendi, Hadâ'ik*, (Neşreden, Abdulkadir Özcan), İstanbul, 1989, I, 55; *Hoca Sa'deddîn b. Hasan, Tâcu't-Tevârih*, İstanbul, 1279, II, 415; *Ahmed b. Muhammed, Tabakâtu'l-Müfessirin*, Veliyyuddîn Efendi Kütüphanesi, No. 427, varak, 70a; *Ahmed Midhat, Mufassal Târih-i Kurûn-i Cedîde*, İstanbul, 1303, s. 589; *Şemseddîn Sâmî, Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311, IV, 2886.
  - 4 *Mektûbî*, İzzet-zâde Abdulazîz, *Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY No. 2456, varak, 9b; *Taşköprü-zâde*, age, s. 31; *Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn*, II, 1185; *Mehmed Süreyyâ, Sicillî Osmânî*, İstanbul, 1308, III, 176; *Ahmed b. Muhammed*, age, varak, 70a; *Hoca Sadeddîn*, age, II, 415; *Ahmed Midhat*, age, s. 589; *Şemseddîn Sâmî*, age, IV, 2886.
  - 5 Sîvâsî'nin mensubu bulunduğu Zeyniyye tarikatının Fatih ve II. Bâyezîd dönemlerinde âlim ve aydınlar arasında yaygın bir tarikat olduğunu hatırlatmayı, müellifimizin ilmi kişiliğini tahmin etmek açısından yararlı buluyoruz. Bilgi için bkz., *Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar*, 3. baskı, İstanbul, 1990, s. 351; *Yılmaz, Hasan Kamil, Ana-hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, s. 150.

di'ye intisab ederek tasavvufi ilimleri tahsil ettikten bir müddet sonra bu zatla birlikte Ayasluğ'a gitmiştir. Burada Aydınoğlu tarafından büyük bir ilgi ve iltifat görmüş, vefatına kadar da orada ikâmet etmiştir. Sîvâsî'nin Ayasluğ'daki hayatı, tamamen tedris ve irşatla geçmiştir. Böylece şöhreti çevreye yayılmıştır. Aşağıda inceleyeceğimiz tefsirinin sadece İstanbul'daki kütüphanelerde yüzü aşkın elyazma nüshasının bulunması, Sîvâsî ve tefsirinin meşhur olduğunun bir göstergesi sayılmalıdır. Ayrıca müfessirin hayatını anlatan kaynaklarda söz konusu tefsirden “Tefsîru’ş-Şeyh” diye bahsedilmektedir.

Sîvâsî'nin vefatı hakkında, hayatını konu alan ricâl ve tabakât kitaplarında birbirlerinden oldukça farklılıklar arzeden tarihler yer almaktadır:

a. (780/1378)⁶, b. (803/1400)⁷, c. (860/1455)⁸, d. (880/1475)⁹.

Görüldüğü gibi tarihler arasında bir asra varan farklılıklar mevcuttur. Yaşadığı sosyal, kültürel ve ilmi çevreyi daha iyi tanıyabilmek için bu tarihleri kısaca tetkik ederek onun vefat tarihini tesbite çalışacağız. Ayrıca bu ameliye Sîvâsî'nin, Osmanlı'nın, ayrı/müstakil bir tefsir yazan ilk müfessiri olup olmadığını tesbit etmede de yardımcı olacaktır.

a. (780/1378) tarihi:

Sîvâsî'nin Ayasluğ'a gittiğinde orada Aydınoğlu Mehmed Bey (1308-1304) 'in teveccühüne mazhar olduğu, ulaşabildiğimiz kaynaklardan sadece Bursalı Mehmed Tâhir'in eserlerinde “Mehmed Bey” diye isim tasrih edilerek zikredilmektedir. Aydınoğlu Mehmed Bey'in vefat tarihi ise 734/1334'dür. Buna göre 780/1378, müellifin vefatı için doğru bir tarih olarak görünmektedir. Ancak diğer kaynaklarda “Mehmed Bey” diye özel bir isim

6 Mecdî Efendi, age, I, 55; Ahmed Midhat, age, s. 589, 590; Şemseddîn Sâmî, age, IV, 2886.

7 Ahmed b. Muhammed, age, varak, 70a; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1185; aynı müellif, Süllemu'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, No. 1887, I, varak, 37b (yeni numara 38b), III, 446a; Müstakîm-zâde, age, varak, 267a; Brockelmann, Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL), Suppl., Leiden, E. J. Brill, 1937, II, 319.

8 Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 90; aynı müellif, Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulemâ, s. 17; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa, 1990, s. 110.

9 Mektûbî, age, varak, 9b; Hoca Sadeddîn, age, II, 415; Taşköprü-zâde, age, s. 31.

tasrih edilmeksizin sadece, “Aydınoğlu ile görüşüp onun iltifat ve ikramlarına mazhar olduğu” ifadeleri yer almaktadır. O halde bu ifadelerden, “Aydınoğlu”ndan maksadın¹⁰ Mehmed Bey olmayabileceği, Sıvâsî’nin, Aydınoğullarından -halihazırda ismini kesin olarak tesbit edemediğimiz- birisiyle görüşmüş olabileceği ve dolayısıyla müellifin vefat tarihi olarak ileri sürülen 780/1378 tarihinin gerçeği belirlemede şüpheli olduğu söylenebilir.

Müellifimizin vefat tarihinin 780/1378 olabileceğine işaret eden bir başka husus da şudur: Sıvâsî’nin, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa bölümü 265/2 numaradaki mecmu’anın 22-79 varakları arasında bulunan 57 yapraklık “Şerhu’s-Sirâciyye” adlı eserinin istinsah tarihi h. 792, Veliyyuddin Efendi Kütüphanesi 177 numarada kayıtlı olan “Uyûnu’t-Tefâsîr li’l-Fuzalâ’i’s-Semâsîr” adlı tefsirinin istinsah tarihi ise h. 797’dir. Görüldüğü gibi bu tarihler de müellifin vefatının 780/1378’de olabileceğine işaret etmektedirler. Ancak el yazma eserlere istinsah tarihlerinin zamanında ve doğru olarak yazılıp yazılmadıkları, ayrıca ne ölçüde bağlayıcı oldukları gibi istifhamlar, müfessirin vefatının 780/1378’de olduğunun doğruluğuna gölge düşürmektedir. Çünkü müstensihlerin istinsah ettikleri eserlere, çeşitli sebeblere binaen bazen zamanında ve doğru bir istinsah tarihi koymadıkları bilinmektedir.

Aşağıda da zikredileceği gibi bunlardan daha önemlisi ise, Sıvâsî, “Cezzâbu’l-Kulûb ilâ Tariki’l-Mahbûb”¹¹ adlı eserinde bağlı olduğu tarihin silsilesini sıralarken Zeynuddîn el-Hâfî (838/1434) ’nin müridi olduğunu zikretmektedir. Bu da biraz sonra incelenecek olan 860/1455’in dışındaki tarihlerin sıhhatine gölge düşürmektedir.

b. 803/1400 tarihi:

Elde edebildiğimiz bilgilere göre müellifin vefat tarihi olarak gösterilen bu tarihi sadece -yukarıda da zikredildiği gibi- onun bazı eserlerinin istinsah tarihi ile Aydınoğlu (Mehmed Bey) ile görüştüğü haberi teyid etmektedir. Bunların dışında söz konusu tarihin müellifin vefat tarihi olabileceğine dair henüz herhangi bir bilgi veya işarete sahip değiliz.

10 “Aydınoğlu Mehmed Bey, Aydınoğlu Umur Bey, Aydınoğlu İsa Bey gibi ifadelerden Aydın’ın, “Osmanoğlu” tabiri gibi bu stülâleden gelenlere izafe edilen bir aile adı olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.” Bkz., Akın, Himmet, *Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1961, s. 11.

11 Bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü, No. 3255, varak, 7b.

c. 860/1455 tarihi:

Sîvâsî'nin Zeynuddîn el-Hâfî (838/1434) 'nin halifelerinden biri olan Şeyh Mehmed Efendi'ye intisab ederek onunla beraber Sîvâs'tan Ayasluğ'a gittiğini ulaşılabildiğimiz bütün kaynaklar ittifakla zikretmektedirler. Zeynuddîn el-Hâfî'nin vefat tarihi ise, hayatını konu alan kaynakların beyanına göre 838/1343'dür.¹² Bunlardan daha önemlisi, yukarıda da belirtildiği gibi Sîvâsî, "Cezzâbu'l-Kulûb ilâ Tarîki'l-Mahbûb" adlı eserinin 7b varlığında mensub olduğu tarikatın silsilesini vererek, bizzat bu mutasavvıfın mürîdi olduğunu ve hırka giydiğini açıkça zikretmesidir. O halde onun bu şeyhin mürîdi olduğu konusunda herhangi bir şüphe olmamalıdır. Talebenin/mürîdin hocasından/şeyhinden sonra vefat etmesi ise kuvvetle muhtemeldir. Yine Zeynuddîn el-Hâfî (838/1434) 'nin mürîdlerinden biri olan Abdullatîf Makdisî'nin vefatı da aynı şekilde şeyhinin vefatından sonra ve Sîvâsî'nin vefat tarihine yakın olarak 856/1452'dir.¹³

Müellifin vefatının 860/1455 olduğunu gösteren bir diğer önemli delil ise mezar taşına kaydedilmiş olan "2 Rabî'u'l-Evvel – 860 Pazar günü vefat etti" ifadesidir.¹⁴ Açıkça görüldüğü gibi müellifin mezar taşındaki bu kayıt da onun vefatının 860/1455 olabileceğine kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.

O halde şu an için bulabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere istinaden müfessirimiz Sîvâsî'nin 2 Rabî'u'l-Evvel – 860 / 8 Şubat – 1455 tarihinde vefat ettiğini söyleyebiliriz.

d. 880/1475 tarihi civarı:

Hayatını anlatan bazı kaynaklarda Sîvâsî'nin 880/1475 tarihi civarında vefat ettiğinden bahsedilmektedir. Müfessirin bu tarihte vefat edebileceği-

-
- 12 Harîrî, Muhammed Kemâleddîn Abdurrahman, *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik fî Beyâni Selâsili't-Terâ'ik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi bölümü, No. 432, II, varak, 103a; *Sehâvî*, Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, Beyrut, IX, 262; *Mecdi Efendi*, age, I, 92; *Şemseddîn Sâmî*, age, IV, 2444.
  - 13 Harîrî, *Tibyân*, II, varak, 107a; *Mehmed Süreyyâ*, *Sicillî Osmânî*, III, 359; *Ğazzî-zâde*, Abdullatîf b. Muhammed Esad, *Ravzatu'l-Müflihîn*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel, No. 2161, varak, 7b; *Baldır-zâde*, Muhammed b. Mustafa el-Bursavî, *Vefâyât-ı Baldır-zâde*, BEEK, Orhan Kit., No. 1018, varak, 47b, 48b; *Şemseddîn Sâmî*, age, IV, 3090.
  - 14 *Bursalı Mehmed Tâhir*, *Osmanlı Müellifleri*, I, 91; aynı müellif, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih Ulema*, s. 18.

ni mevcut kaynaklardan sadece Mehmed Süreyyâ'nın "Sicillî Osmânî" adlı eserinde yer alan, "Sîvâsî, Fatih Sülân Mehmed Hân zamanının sonlarına yetiştî" ifadesi te'yid etmektedir. Müellifin vefat tarihi olarak ileri sürülen bu tarihin, diğer tarihler ve dayandıkları gerekçeler dikkate alındığında pek de sağlıklı olduğu söylenemez.

O halde şu anki bilgilerimiz ışığında Sîvâsî'nin vefatının 860/1455 tarihi olduğu en kuvvetli ihtimal olarak görünmektedir. Durum böyle olunca 780/1378 veya 803/1400 tarihinin, onun doğum tarihi olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Sîvâsî'nin vefat tarihini tesbit ederken karşılaşılan bu karmaşık durumun sebebi, o dönemde Anadolu'nun, çeşitli savaşların ve istilaların meydana geldiği, dolayısıyla da sosyal çalkantıların, istikrarsızlıkların ve göç dalgalarının yaşandığı bir bölge olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak unutmamak gerekir ki bütün bu olumsuzluklara rağmen Anadolu ayakta kalmayı başarmıştır.

Hanefî-Mâtürîdî olan müfessirimizin yaşadığı bu dönemde fikhî açıdan Anadolu'nun hemen her yerinde sünnî mezhepler, özellikle de hanefî mezhebi yaygındı. En fazla itibar gören kelim ve felsefe ekolü ise Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1209) 'nin te'sîs ve temsil ettiği ekoldü. Bu ekol daha sonra Cemâleddîn Aksarâyî (v. 770/1368) gibi alimler tarafından devam ettirilmişti. Şihâbuddîn Sühreverdî (v. 633/1235) 'nin kurduğu işrâkîlik de Anadolu'da yayılmış önemli akımlardanandı. Bu dönemde Anadolu, çeşitli düşünce ve ekollerin inkişâf ettiği ve hatta yenilerinin ortaya çıktığı önemli bir saha idi.¹⁵

15 Çok kısa olarak işaret edilen bütün bu konulara dair daha geniş bilgi için bkz., **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1982, II, 591; aynı müellif, **Adanadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1988, s. 254, 255, 256; **Sevinç**, Necdet, "Andolu Türk Devletlerinde Ticârî İktisâdî Faâliyetler ve Osmanlı Sanyii" **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1980, 2. yıl, 9. sayı, 3. cilt, s. 81; **Validi**, Ahmet Zeki, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisâdî Vaziyeti" **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, İstanbul, 1931, 1. cilt, 1. sayı, s. 15; **Akın**, Himmet, **Aydınöğulları Hakkında Bir Araştırma**, Ankara, 1961, s. 55; **Kısa**, Leman, **Aydın Tarihi ve Coğrafyası**, Aydın, 1960, s. 64; **Köprülü**, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1981, s. 195 ve devamı; aynı müellif, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1988, s. 55, 95, 96, 97; aynı müellif, "Anadolu Beyliklerine Ait Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1926, II, 5; **Eraydın**, age, s. 345 ve devamı.

2. Eserleri:

Sîvâsî'nin, tesbit edebildiğimiz kadarıyla günümüze kadar gelmiş olan eserleri şunlardır:

2. 1. Tefsir:

'Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr.¹⁶

2. 2. Hadis Usûlü:

Riyâzu'l-Ezhâr fî Cilâ'i'l-Ebsâr.

2. 3. Fıkıh:

Şerh 'ale'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye.

2. 4. Tasavvuf:

-Cezzâbu'l-Kulûb ilâ Tarîki'l-Mahbûb.

-Risâletu'n-Necât min Şerri's-Sıfât.

2. 5. Nahiv (Arabça Dilbilgisi):

Şerhu Lubbi'l-Elbâb.

Müfessirimizin şimdilik tesbit edebildiğimiz eserleri bunlardan ibarettir. Şu anda hepsi mahtût (yazma) halde olan bu eserler çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Sözü fazla uzatmamak için eserlerin buldukları kütüphane ve yerlerini göstermiyoruz.

3. Osmanlı müfessirleri arasında Sîvâsî'nin yeri:

Gerek Beylikler ve gerekse Osmanlı devri eğitim-öğretim sistemi, Selçuklular devri eğitim-öğretim sisteminin daha gelişmiş ve sistemli bir uzantısıdır. Bu sistem içinde Selçuklular devrini müte'âkip bir geçiş ve fâsıla mesabesindeki Anadolu Beylikleri devrinden sonra eğitimin, daha planlı-programlı, disiplinli ve belli esaslar çerçevesinde yapıldığı Osmanlılar döneminde umumiyetle Zemahşerî (v. 538/1143) 'nin el-Keşşâf an Hakâ'i-

16 Bu eser, tarafımızdan dört cilt (her biri 500 sayfa) halinde tahkik edilmiş olup basılmaktadır.

ki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl ve Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286) 'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl adlı tefsirleri tedris ediliyordu.¹⁷ Dirâyet metoduna göre yapılmış olan bu tefsirler, o devrin bu sahada ki ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladığı için olmalı ki, âlimler onlara fazlasıyla önem atfetmişler, üzerlerinde şerh, haşiye, talik ve telhis gibi çalışmalar yapmışlar ve bu arada az da olsa müsbet veya menfî fikirlerini, düşünce ve görüşlerini bu yollarla ifade etmeye çalışmışlardır. Herhalde bu sebebledir ki, bu devir müfessirleri -bir kaçı dışında- yeniden bir te'lif çalışması yapmaya teşebbüs etmemişlerdir. Dolayısıyla söz konusu bu tefsirler o devir İslâm âleminde geniş bir alana yayılarak tedris edilmiş, el üstünde tutulmuştur.

İşte Sîvâsî'yi, Osmanlılarda şerh, haşiye, talik ve telhis gibi tâlî derecedeki çalışmaları bir tarafa bırakarak yeniden, tam ve ayrı/müstakil bir tefsir te'lifine teşebbüs eden bu birkaç şahsiyet arasında görmekteyiz. Yeniden böyle bir çağır açması bakımından Sîvâsî'nin Osmanlı devri tefsir hareketinde önemli bir yeri olmalıdır.

Ulaşabildiğimiz tabakât ve ricâl ile ilgili eserlerde, Beylikler devrinin sonu ve Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında Sîvâsî'ye kadar bazı âlimlerin müstakil ve tam tefsir yazdıkları ifade edilmektedir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

-Aydınli Hacı Paşa (v. 820/1417) 'nın¹⁸ Mecme'u'l-Envâr fi Cemî'i'l-Esrâr'¹⁹,

-
- 17 Beylikler ve Osmanlı devri eğitim-öğretimi hakkında daha geniş bilgi için bkz., Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 65; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 19 ve devamı; aynı müellif, *Osmanlı Tarihi*, I, 90-91, II, 586; aynı müellif, *Anadolu Beylikleri*, s. 211, 219, 228; Arif Bey, "Devlet-i Osmâniye'nin Te'sis ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", *Dârü'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmu'ası*, İstanbul, 1932, 1. yıl, 2. sayı, s. 143-144; Baysun, M. Cavid, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, VIII, 71 ve devamı (Osmanlı Devri Medreseleri mad.); Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 10-42; Parlador, Selahaddin, "Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1987, IV. sayı, s. 171-174.
- 18 Müfessirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz., Taşkoprü-zâde, age, s. 52-53; Mehmed Süreyyâ, age, II, 94; Şemseddin Sâmî, age, III, 1906; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi/Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul, 1974, II, 586-587; Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1982, s. 22-23.
- 19 Bu tefsirin yazma nüshaları için bkz., Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah bölümü, No. 94; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. A 1794. Söz konusu tefsirin belirtilen yerlerde bulunan nüshaları noksandır.

-Kudbuddîn İznikî (v. 821/1418) 'nin²⁰ Tefsîru Kudbiddîn'i²¹,
-Bedreddîn b. Kâzî Simavna (v. 823/1320) 'nin²² Nûru'l-Kulûb'u.²³

Her ne kadar ilgili kaynakların ifadelerinden bu tefsirlerin tam oldukları anlamı çıkıyorsa da, yaptığımız kütüphane ve bibliyografya tetkiklerinde -Sîvâsî'nin ki dışında- bu te'lif tefsirlerin henüz tam olanını bulamadık. Buradan, bu tefsirlerin ya tamamlanmadıkları veya tamamlandıkları, fakat günümüze kadar gelmedikleri anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla şu anki bilgilerimize göre Sîvâsî'yi, Osmanlılar devrinin ayrı/müstakil ve tam bir tefsir yazan ilk müfessiri olarak kabul edebiliriz. Ancak burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, zamanla ortaya çıkabilecek olan yeni bilgi ve bulgular bu sonucu değiştirebilir.²⁴

4. Sîvâsî'nin tefsîrinin genel olarak özellikleri:

Sîvâsî'nin, 'Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr adlı bu tefsiri, dirâyet metoduna göre Arapça olarak yazılmış orta hacimli selis bir tefsirdir.

Klasik dirâyet tefsiri metodunun takib edildiği tefsirde, âyet, hadîs, sahâbî ve tâbî'in sözleri çeşitli maksatlarla bol denebilecek miktarda zikredilmiştir. Hadisler senedsiz olarak zikredilmiş olup bazen zayıf olanlarına da yer verildiği görülmektedir. Müfessir hadislerin büyük çoğunluğunu, yaptığı tefsirlerin doğruluğunu te'yid ettirmek maksadıyla almıştır. Hadisleri bazen takdî' ve cüz'î değişiklikler yaparak zikretmiştir. Sahîh olmayan hadis nakletmesi müfessirin hadis konusunda fazla hassas olmadığını bir işareti olabilir. Hadîs usulüne ise çok az yer vermiştir.

20 Müfessirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz., **Taşköprü-zâde**, age, s. 34; **Şemseddîn Sâmî**, age, V, 3672; **Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri**, I, 39; **el-Leknevî**, Muhammed b. el-Hayy el-Hindî, **el-Fevâ'idu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye**, Mısır, 1324, s. 185; **Bilmen**, age, II, 567-588.

21 Ulaşabildiğimiz kadarıyla Türkiye sınırları içinde resmî olan yazma kütüphanelerde bu tefsirin herhangi bir nüshasını henüz bulamadık.

22 Müfessir hakkında bilgi için bkz., **Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri**, I, 39; **Mehmed Süreyyâ**, age, I, 10; **Taşköprü-zâde**, age, s. 49 ve devamı; **Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi**, I, 360 ve devamı, II, 650 ve devamı; **Dindar, Bilal, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**; İstanbul, 1992; V, 331 ve devamı (Bedreddîn Simâvî mad.); **Çubukçu, İbrahim Agah, Türk İslâm Düşünürleri**, Ankara, 1989, s. 89.

23 Yaptığımız araştırmalarda bu tefsirin de herhangi bir yazma nüshasını bulamadık.

24 Osmanlı dönemi müfessirleri hakkında geniş bilgi için bkz., **Abay, Muhammed, Osmanlı Devri Müfessirleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Bursa, 1992.

Nüzül sebeplerini göstermeye önem veren müfessir, bazen bir âyetle ilgili olarak rivayet edilen iki-üç adet nüzül sebebi sıralamıştır. Müfessir, belki de diğer müfessirlerden farklı olarak bu kısımda bazen âyetlerin ifade ettiği mana veya işaret ettiği hususları dikkate alarak sebep (ta'fil) bildiren ifadeler kullanmak suretiyle kendiliğinden nüzül sebebi zikretmiştir.

Kırâ'at vecihlerini göstermeye büyük önem vermiştir. Bir-iki yer dışında kırâ'at imamlarının isimlerini zikretmemiştir. Kaydettiği kırâ'at vecihlerini ustalıkla bir şekilde umumiyetle kısa ve öz olarak vermeye özen göstermiştir. Kırâ'atlara göre meydana gelen anlam, i'râb ve kelime kökü değişikliklerine işaret etmiştir. Onun kırâ'atları verirken bu hususlara önem vermesi kayda değer/önemli bir husus olarak görünmektedir. Tefsirine aldığı kırâ'atlar arasında nadir de olsa mütevâtir olamayanları bulunmaktadır. Bazen kırâ'at vecihlerini misallerle açıklamıştır. Bu hususta bir tane de şi'ir zikretmiştir. Kırâ'atlar arasında -bir-iki yer dışında- herhangi bir tercih yapmamıştır.

Tarihi olaylara da yer veren müfessirin, bu konuda bazen ölçüyü kaçırdığı olmuştur. Gereksiz yere bazı hâdiseleri geniş sayılabilecek bir şekilde anlatmıştır. Bu arada isrâ'îlî rivâyetlere de yer vermiştir. Zaten bu nedenle menfi yönden tenkîde uğramıştır. Ancak burada şunu söylemek gerekir ki, Sîvâsî'nin, tefsirinde isrâ'îlî rivâyetlere yer verdiği doğrudur; fakat dayandığı kaynaklar olan Semerkandî'nin Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i ile Beğavî'nin Me'âlimu't-Tenzîli'ne nisbetle isrâ'îliyyât azdır. Ancak yine de bu tür rivâyetler tefsir için bir leke olarak görünmektedir.

Fikhî konulara değinirken genelde hanefîlerle şâfi'iler arasındaki ihtilafları özet olarak vermeye çalışmıştır. Bazen diğer mezhep ve alimlerin görüşlerini zikrettiği de olmuştur. Müfessir bu konuda herhangi bir görüşü tercih etmediği gibi kendi görüşünü de belirtmekten kaçınmıştır. Fıkıh usulüne ise çok az yer vermiştir.

Yeri geldikçe kelâmî konulara da temas eden müfessir, bazen ehl-i sünnet dışı mezheplerden bilhâssa mutezile mezhebinin görüşlerine, tenkid ve reddetmek gayesiyle yer vererek sünnî mezhepleri savunmuştur.

Kelimelerin anlamları üzerinde önemle duran müfessir, onları bazen zıt anlamlı kelimeler kullanarak, bazen de misallerle îzâha çalışmıştır. Eş anlamlı kelimeler arasındaki nüansları göstermiş, kelimelerde harf ve hareke değişikliği ile, kullanılan harf-i cerlere göre meydana gelen anlam farklılıklarına işaret etmiştir.

Müfessirin tefsirinde en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de sarf-nahivdir. Âyetlere daha fazla açıklık getirmek ve âyetlerin iyice anlaşılmasını sağlamak maksadıyla sarf nahiv konusuna hayli önem vermiştir. Âyetleri, umumiyetle teferru'âta dalmadan, herhangi bir tartışmaya girmeden, kısa/öz ve anlaşılır bir şekilde i'râb/tahlil etmiştir. Birden fazla i'râb şekli mümkün olan yerlerde onları da göstermiş ve bu nedenle meydana gelen anlam farklılıklarına temas etmiştir. Tefsirin bu özelliklerinin, klasik usule göre yapılmış diğer tefsirlerden ayırıcı bir hususiyet olarak kabul edilebilecek mahiyette olduğu söylenebilir. Genel olarak tercih bildirmekten kaçınan müfessir i'râb/tahlil yaptığı yerlerde bazen tercihte de bulunmuştur. Ayrıca yaptığı i'râbların takdirini yapmayı ve bazen de onlara misal vermeyi ihmal etmemiştir. Yer yer sarf-nahiv kaidelerine de değinen müfessir, edatların ifade ettiği anlamlara, bunların aynı anlamlara gelenleri arasındaki nüanslara işaret etmiştir. Hatta tenvinlerin ifade ettiği anlamları bile belirtmiştir. Dolayısıyla Sîvâsî'nin bu tefsiri sarf-nahiv ağırlıklı bir görünüm arz etmektedir.

Âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak bazı edebî sanatlarla da temas eden müfessir tefsirinde şiire fazla yer vermemiştir. Tefsirine, biri kırâ'at diğeri de lügatla ilgili olarak sadece iki şiir almıştır.

Bazı Ulûmu'l-Kur'ân konularına da değinen müfessir, nâsîh ve mensûh âyetleri bilmeden tefsir yapmanın doğru olmayacağı görüşündedir. Ona göre "nihâ'i hükmün beyanı olan nesh, maslahat değişikliğine bağlıdır. " Neshin sadece emir ve nehiylerde olabileceği fikrindedir. Mensûh olduğu söylenen âyetleri gösterirken genelde meçhul sîğalar kullanmıştır. Müfessirin, ilgili âyetlerin neshedildiklerini bu tür sîgalarla belirtmesi, gerçekte o âyetlerin mensûh olmadıkları görüşünde olduğunun bir işareti olabilir.

Müteşâbih âyetleri te'vîl etmeye de çalışan müfessir, Kur'ân'da Arapça'dan başka kelimelerin bulunabileceğine dair görüşünü sarâhaten ortaya koymuş, yeri geldikçe de bu tür kelimeleri îzâh etmiştir.

Esasen aralarında herhangi bir tezat olmadığı halde ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetlerin te'lifini yapan/birbirleriyle uygunluk arzettiklerini gösteren müellifimiz, Kur'ân'daki müphemlerden maksadın ne olduğunu tesbite de çalışmıştır.

Müfessirin üzerinde hassâsiyetle durduğu konulardan biri de âyetler arasındaki tenâsübtür. Sürelerdeki tenâsübe pek az yer vermiş, ancak âyetler arasında ve özellikle de âyetlerin kendi içlerindeki tenâsübe hayli önem

atfetmiştir. Tefsirin bu yönü de onu diğer tefsirlerden ayıran önemli bir hususiyet olarak görünmektedir.

Resmu'l-mushaf, fâsıla ve hitap şekillerine de değinen müfessir, Fezâ' ilu'l-Kur'ân konusunda pek hassas davranmamıştır. Bu konuda, dayandığı kaynaklara nisbetle az sayıda hadis zikretmiş, ancak bunlar arasına nadir de olsa zayıf olan hadisler almıştır.

Tasavvuf konusuna gelince, müellif her ne kadar bir tarikat mensubu ise de tefsirinde kayda değer tasavvufî bir îzâh bulunmamaktadır.

Burada şunu da belirtelim ki, Sîvâsî'nin tefsirini yazarken kullandığı ana kaynaklar, Semerkandî (v. 375/985) 'nin Tesîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i, Beğavî (v. 516/1122) 'nin Me'âlimu't-Tenzîl'i ve Zemahşerî (v. 538/1143) 'nin Keşşâf'ıdır. Müellif kısmen de, Vâhidî (v. 468/1075), Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1209), Kurtubî (v. 671/1272) ve Kâzî Beyzâvî (v. 685/1286) 'den yararlanmıştır. Yaptığımız inceleme ve araştırmalar, müfessirimizin kendinden sonraki müfessirlere tesir ettiğini, ancak bu tesirin Zemahşerî (v. 538/1143) ve Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1209) gibi çığır açarak hemen hemen sonraki bütün müfessirlere etki edecek boyutta olmadığını göstermiştir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, sultânu'l-müfessirin diye anılan Ebû's-Su'ûd (v. 982/1574)²⁵, İsmail Hakkı Bursavî (v. 1137/1724)²⁶ ve Lutfullah Erzurûmî (v. 1202/1787)²⁷ Sîvâsî'nin etki ettiği müfessirlerdendir. Hatta Hasan Basri Çantay bile mealini kaleme alırken Sîvâsî'den yararlanmıştı.²⁸

Buraya kadar müfessirimiz Sîvâsî'nin tefsirinde takip ettiği metodunu ortaya koymaya çalıştık. Bu metodun aynısını veya benzerini, hemen hemen bütün klasik dirâyet tefsirlerinde görmek mümkündür. O halde Sîvâsî

25 Mesela karşılaştırmız, **Sîvâsî, Uyûnu't-Tefâsîr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, No. 39, varak, 221b (İbrâhîm (14), 24. âyetin tefsiri); **Ebû's-Su'ûd**, Muhammed b. Muhammed, **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut, V, 43 (İbrâhîm (14), 24. âyetin tefsiri).

26 Mesela karşılaştırmız, **Sîvâsî, Uyûnu't-Tefâsîr**, varak, 3b (Bakara (2), 2. âyetin tefsiri); **Bursevî**, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân**, İstanbul, 1389, I, 30 (Bakara (2), 2. âyetin tefsiri).

27 **Lütfullah Erzurûmî, Râmûzu't-Tahrîr ve't-Tefsîr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü, No. 20, varak, 23a-b.

28 Bkz., **Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Hakîm ve Me'âl-i Kerîm**, 4. baskı, İstanbul, 1962, s. 17 (Bakara (2) süresinin 25. âyetin me'âline ait 19. dipnot).

böyle bir tefsir te'lif etmekle bu ilme ne kazandırmıştır? Şimdi de bu soruya cevap niteliğinde söz konusu tefsiri diğer tefsirlerden ayıran özelliklerini tesbit etmeye çalışarak etüdümüzü noktalayalım.

5. Sîvâsî'nin tefsirini diğer klasik dirâyet tefsirlerinden ayıran özellikler:

1. Hemen hemen bütün kırâ'at vecihleri çok kısa olarak gösterilmiş; bu nedenle meydana gelen anlam farklılıkları belirtilmiştir. Kırâ'atlara göre kelimelerin türediği köklere işaret edilmiştir. Âyetler, herhangi bir tartışmaya girilmeksizin muhtasar olarak i'râb/tahlil edilmiş ve gerekli i'râb takdirleri de yapılmıştır.

2. Âyetlerin birbirleriyle olan uygunluğunun, özellikle de kendi iç tenâsübünün gösterilmesine büyük önem verilmiştir.

3. Kur'ân-ı Kerîm'in manalarının kolayca anlaşılır bir şekilde okuyucuya aktarılmasına gayret edilmiştir. Müfessirin tefsirine isim verirken "satıcı ile alıcı arasındaki aracı" anlamına gelen "simsâr" kelimesinin çoğulu "semâsîr"²⁹ kelimesini kullanması, onun bu düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Bu münasebetle olmalı ki tefsirde tıpkı bir ders kitabı gibi sade bir dil kullanılmıştır.

4. Tefsirde birinci, ikinci, üçüncü ve hatta yedinci dereceye kadar varan tefsir rivayetleri (vecihler) sıralanmıştır. Bu konuya müfessirin büyük önem attığı görülmektedir. Belki bununla müfessir, Kur'ân'ın mana/muhteva zenginliğini ortaya koymak istemiş olabilir.

29 Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 3. baskı, Beyrut, 1993, s. 526 (Simsâr mad.).

